

İBN HALDUN

5.1. Bedevi ve Hadari Umran

Bedevi umran “çölde yaşayan”, “göçebe” anlamlarına gelirken; *hadari umran* “medeni”, (“)şehirli” sözcüklerinin karşılığı olarak kullanılır. Yaygın kullanımında bedevi, göçebeye veya (yerine noktalı virgül) bedevi umran kırsal yaşama,(;) hadari (hazari) şehirli’ye; hadari umran da şehir hayatına,(virgül yerine “yani”yazınız) “yerleşik kültüre” karşılık gelir. Ancak İbn Haldun bu sözcükleri kendi kurduğu umran disiplini içerisinde “umranın iki ana varoluş biçimi, insani toplumsal hayatın evriminin iki ana aşaması olarak” konumlandırmaktadır¹. Burada bedevi sözcüğü daha çok ilk defa ortaya çıkan insani topluluk şekli, ilkel kavimlerdir. İbn Haldun bazen çölde yaşayan topluluk anlamında “Arap” sözcüğünü de bedevi ve bedavet kelimelerinin yerine kullanır. Bu iki farklı toplumsal yaşamın her biri kendi içerisinde birtakım alt sınıflara ayrılır. Bedevi umran ilk ve en ilkel aşamasında “deve yetiştiriciliği”, ikinci aşamada “hayvan yetiştiriciliği” veya “göçebelik”, son aşamada da “tarım ve zirai yaşam”dır. Bu aşama aynı zamanda yerleşik bir şehir hayatına geçişin de başlangıcını oluşturur. “Kırdaki hayat, şehir ve kasabalardan öncedir ve bunun kökü odur. Çünkü şehir ve kasabaların varlığı, refah ve rahatla ilgili olan adet ve ananelere dayanmakta, bu ise zaruri maişet maddeleriyle ilgili adet ve ananelerden sonra gelmektedir”.² Şehirli olmak, bedevi için önemli bir şeydir. Bedevi topluluk bu gayeye erişmek için her yolu dener.

Bedevilerin “bir araya gelip ictimai bir hayat yaşamaları; gıda, barınak ve elbise gibi ihtiyaçları, maişetleri ve umranları konusunda yardımlaşmaları sadece hayatı koruyacak ve yaşamalarına yetecek miktarda idi”. Daha sonra “belli bir geçim yolunu tutan söz konusu toplumların halleri genişleyip, ihtiyacın üstünde bir zenginlik ve refah kendilerine elverdiği zaman, bu durum onları bir yere oturup rahat etmeye sevk etti. Artık zaruri olandan daha fazlası için yardımlaştilar, gıdaları ve yiyecekleri çoğalttilar [...]. Hadari olmaları sebebiyle daha geniş evler yaptılar, şehir ve kasabalar inşa ettiler.”³

1 a.g.e., s.98.

2 Mukaddime, I, s.326

3 A.g.e., I, s.32 vd.

Hadari umranda, yerleşik hayatın gelişmesi ve nüfusun artmasına paralel olarak, ilkin işbölümü zorunlu hale gelir. Egemenlik açısından benzer gelişmeler göze çarpar. Şehir umranının başlangıcında siyasi otorite tam olarak merkezileşmiş değilken, zamanla mutlak monarşi bütün ağırlığıyla kendisini hissettirmeye başlar. Topluluk bedevi umrandan hadari umrana doğru geliştikçe basit, ilkel, yalın, salt ahlaki bir yaşam tarzından yerleşik, karmaşık, işbölümüne dayalı ve otoriter bir yaşam tarzına geçiş görülür. Hayvan yetiştiriciliği ve ziraat bedevi umranın; ihtiyaçtan fazla üretim, buna bağlı olarak artan ticari etkinlikler ve refahın artması, yerleşim birimlerinin gelişmesi ve nüfus artışı, bilim ve sanat dallarının gelişmesi hadari umranın ayırt edici özellikleridir. Halkın refah seviyesi ve sanat dallarındaki gelişmeler umranın büyüklüğüne bağlıdır.⁴ Her iki umranın ayırt edici özelliklerine bakıldığında, belirleyici unsurun üretim tarzı yani ekonomik etkinlik olduğu görülür.

Zorunlu ihtiyaç maddeleriyle yetinen bedeviliğin aksine hadarilikte harcamalar artar, zevkler incelik ve lükse düşkünlük yaygınlaşır. Ancak lüks ve zevke düşkünlük hadarilerde ahlaki zaafiyetleri de beraberinde getirir.⁵ Her ne kadar bedeviler maddi menfaatleriyle ilgili iseler de onların bu tutumları zorunlu ihtiyaçlarıyla sınırlıdır. Bu yüzden bedeviler daha yiğit, daha mert, daha yardımseverdir. Keza bedeviler kendilerini savunma işini de bizzat kendileri yaparlar. “Metanet huyları ve cesaret seciyeleri haline gelmiştir”.⁶ Oysa hadariler nimet ve refaha dalmış bir şekilde, iyi korunan şehirlerinde bütün savunma işlerini yönetici ve askerlere bırakmışlardır. Ancak kanun hakimiyeti ve hukuki düzen zamanla hadarilerin cesaret ve dayanıklılığını ortadan kaldırıp onları çekingen ve korkak yapar. İbn Haldun, zorla ve yaptırım gücüne dayalı olarak icra edildiklerinde şeri kanunların da benzer bir işleve sahip olduğunu söyler. Eğer şeri kanunlar gönüllü ve içselleştirilerek yapılırsa o zaman durum değişir. “Açıkça görülmektedir ki, hükümet tarafından tatbik edilen, (ahkam-ı sultaniye), kanunlar ve talimi hükümler metaneti bozar. Çünkü bu kanunlardaki müeyyide haricidir, insanın tabiatına yabancıdır. Onun için insanın dayanma ve direnme güçlerini tahrip eder. Şer’i kanunlar ise metanet ve mukavemeti bozmaz. Çünkü bundaki müeyyide zatidir”.⁷ Maalesef, İbn Haldun, İslam Devleti ve dini siyaseti dikkate alarak yaptığı bu ayrımın, kanunla yönetilen Roma İmparatorluğu gibi güçlü siyasi yapılarda yaşayan insanlarda görülen metanet ve dayanıklılıkla çelişmesi noktasında yorum yapmaktan kaçınır.

4 Krş. a.e., II, s.652

5 Krş. a.e., I, s.327

6 A.g.e., I, s.330

7 A.g.e., I, s.332

5.2. Asabiye

Batı dillerine “grup ruhu” ve “dayanışma duygusu”ndan , “milli duygu” ve “milliyetçilik”e varıncaya kadar çok farklı şekillerde çevrilen “asabiye” kavramındaki çok anlamlılık daha ziyade onun İbn Haldun tarafından *Mukaddime*’de farklı bağlam ve anlamlarda kullanılmasından kaynaklanır. Kavram ilkin “bedevi umran” aşamasında grubu oluşturan bireyleri dıştan gelecek tehlikelere karşı koruyucu ilke olarak kullanılır. O grup üyelerinin, birbirine karşı yakınlık duymalarının temelinde de uzak veya yakın bir kan bağı bulunur. Genelde aynı aileden veya aşiretten gelme bedevi grupların birbirine bağlandıkları biyolojik kan bağı, zamanla grup üyelerinin birbirlerine ve grup reisine karşı yakınlık ve saygı duymalarını sağlayan böylece de dış tehlikelere karşı grubu birlikte savunma ve korumaya yönelten bir güç olur. İbn Haldun bu sözcüğü “umran” teriminde olduğu gibi, manevi ve soyut bir şemaya taşıyarak “özünde toplumsal bir olayı, yani ‘toplumsallık’ı açıklamak üzere sosyolojik bir kavram olarak belirleme yönünde” çaba gösterir⁸.

İlkin bedevi toplum aşamasında ortaya çıkan asabiye farklı toplumsal aşamalarda da içerik değiştirerek varlığını devam ettirir. Genel olarak ele alındığında o “‘her türlü toplumsal birim’de, onların üyelerini birbirlerine yaklaştıran, bu üyelere ‘biz’ bilinci veren, dolayısı ile toplumu mümkün kılan bir ilke”dir⁹. Her ne kadar “şehir (hadari) umranı”na geçildikten sonra belli bir otorite, devlet oluşuyor ve bu siyasi otoritenin kendine has askeri ve sivil koruyucu kurumları inşa ediliyorsa da, asabiye duygusu ilkin kurucu sülalede (kavim) ve sonra da askeri ve bürokratik zümre ile egemen gücü elinde bulunduran yani mülk sahibi ile devletin bu yeni zümreleri arasında etkin olmaya devam eder. Elbette asabiyenin farklı toplumsal aşamalardaki güç ve ağırlığı değişik olmaktadır. Ancak ilkel yahut bedevi toplulukları oluşturan ailelerde asabiye en güçlü görünümüne sahiptir.

Asabiye biyolojik kan bağı üzerine bina edildiğinden her aile bir bakıma kendi asabiyesine sahiptir ve ne kadar aile varsa o kadar asabiye vardır. Yine o, aileden başlayarak, kabile, aşiret, devleti oluşturan boy veya sülale ile çeşitli siyasi kurumlarda varlığını sürdürür. Manevi bir boyuta yükseldiğinde de bazen dini bir birlik duygusu (ümme gibi) bazen de milli bir ideal olarak (milliyetçilik gibi) umumi birleştirici bağ işlevi görür. Burada ilk ciddi soru ortaya çıkmaktadır. Asabiye her ailede varolan bir koruma ve birlik bilinci olduğuna göre, ne kadar aile veya grup varsa o kadar farklı asabiyenin karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Bu sorun bizi asabiyenin en önemli siyasi özelliği olan “egemenlik ve mülkün sağlayıcı ilkesi”

⁸ Arslan, a.e., s.111.

⁹ A g.e. s.111.

olması durumuyla yüzleştirir. Bu ifadelerde İbn Haldun'un evrimci bir toplum (umran) anlayışının izleri bulunabilir. Her türlü toplumsallaşma ve siyasi oluşumun temelinde yatan asabiye, umranda aşama aşama kendini aımlar. *İlk* ve en ilkel aşamasında asabiye "deve hayvancılığı" ile geçinen topluluklarda ortaya çıkar. Bu gruplar hem siyasi hem de ekonomik açıdan basit, yalın bir yaşam tarzına sahiptirler; hatta bunlar İbn Haldun'a göre, umrana (medeniliğe) karşıt özellikler içerirler. İlkel toplumlarda asabiye egemenlik olarak henüz teşekkül etmiş değildir daha ziyade gurubun kendisini tehlikelerden uzak tutan bir etkinliği, savunma ve korunmaya yönelik tabii asabiyedir..¹⁰ *İkinci* aşamada asabiyet "riyaset" tarzında siyasi bir yapılanma olarak belirir. *ünc* aşamada ise asabiye'nin mlkleşmesi süreci devreye girer. Bütün aşamalar dikkate alındığında asabiye'nin, Toynbee'nin tabiriyle "her türlü siyasi ve toplumsal organizmanın kendisinden meydana geldiği psişik protoplazma" olduğu, yani onun toplumsal boyutta kan bağından ziyade manevi bir unsur işlevi gördüğü ve İbn Haldun tarafından topluluğu oluşturan insanlar arasında dayanışma duygusunu tesis eden sosyolojik bir kavram olarak geliştirildiği görülür. şimdi bu aşamaları İbn Haldun'u izleyerek ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışalım.

5.3. Riyaset

Asabiye ikinci aşamada, hayvancılık ile hayatını idame ettiren ama henüz toprağa yerleşmemiş kabilelerde ortaya çıkar. Umran bir yerlere bağlanmak yerleşmek olduğuna göre, ne deve yetiştiricileri ne de sürekli göç edenler belli kurallara tabi toplumsal bir birim oluşturmak imkanına sahiptirler. Bu devre "cemaat" tarzı yapılanmayı içeren buna bağlı olarak da "riyaset" şeklinde siyasi bir yapılanmanın, yani kabile reisi şeklinde bir liderliğin ortaya çıktığı, biz bilincinin geliştiği bir süreci içerir.

İbn Haldun, bedevi, ilkel cemiyet ve kabilelerin sevk ve yönetimine "riyaset (başkanlık)", bu tarz bir lidere reis (başkan); yerleşik bir kültüre sahip olan hadarilerinkine mülk (hükümdarlık, saltanat), mülk sahibine de melik (sultan, padişah) adını veriyor. İlkel aşiret veya kabilenin tabi olduğu bir devlet teşkilatı söz konusu değildir. Ancak bütün kabile bireyleri bir tehlike ve ihtiyaç halinde onlara liderlik eden reisin etrafında kenetlenerek yekvücut haline gelirler. Örf, adet, anane ve geleneklerin yönlendirdiği cemaat hayatı dışarıdan gelen her türlü baskı ve tehlikeye karşı ortak bir tavır almada güçlük çekmez, iteki sorunlar da yine aynı dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma içerisinde çözüme kavuşturulur.

¹⁰ Kşş. Mukaddime, I, s.334 .

Reisin otoritesi yazılı kanunlara dayanmaz, örf ve adetlere dayanır. Reis güçlü bir asabiyye ve kudrete sahip olmasına rağmen olağanüstü yetkilerle de donatılmış değildir, o eşitler içinden seçilmiş biridir, bu bağlamda riyasette eşitlikçi, adil bir yönetim tarzından söz etmek mümkündür¹¹.

Her ne kadar bu lider kararlarını zorla uygulatacak bir güce sahip olmasa da, bu nesnelleşme aşamasında asabiye, hem başka kabilelere karşı kendi kabilesini koruma hem de kendi kabile grubu üyeleri arasında birlik sağlama ve bu şekilde grup liderine grup üyeleri üzerinde otorite sağlama işlevini görür. “Riyaset, (*leadership*) sadece (mücadele ve) galebe ile hasıl olur. Galebe ise [...] sadece asabiyette vücuda gelir. O halde bir kavim üzerinde riyaset sahibi olmak için, o kavim içindeki diğer asabiyetleri tek tek alteden galip bir asabiyete dayandırmak şarttır”.¹² Temel asabiye böylece bir yandan “mülkü korumaya yönelik” doğal bir asabiye iken; öte yandan bir sonraki (devlet) aşamasını gerçekleştirmeye zemin teşkil eden “saldırıya yönelik” bir niteliğe bürünür. Ancak “riyasetin kime intikal edeceğini, asabiyetle vücuda gelen galibiyet tayin eder”.¹³ İbn Haldun bu noktada “aile” kavramına siyasi bir boyut kazandırır. Yönetici veya “hanedan” ailenin bireylerini birbirine bağlayan asabiyedir. Asabiye de gerçek anlamda ilkel veya göçebe ailelerde bulunduğundan, kırsaldaki aile riyasete giden yolda merkezi bir konuma sahip olur. İbn Haldun İsrailoğulları ve Emevi hanedanlığı gibi tarihte bu tür ailelerin oynadığı role vurgu yapar. Ancak, öteki ailelere galebe gelerek otoriteyi ele geçiren ailenin de ömrünün sınırlı olduğunu söyler. Buradan O, aile veya hanedan ile devleti özdeşleştirme eğilimi göstererek, güçlü asabiyyeye dayalı olarak tesis edilen aile iktidarının birbirini takip eden dört nesil boyunca devam edeceği sonucuna varır: 1) *Birinci nesil veya baba*: Bu aileye şöhretini kazandıran nesildir. 2) *İkinci nesil veya babanın oğlu*: Bunun asıl işlevi, kazanılan şeref ve şöhreti devam ettirmekten ibarettir. 3) *Üçüncü nesil veya onun oğlu*: Bunun asıl işlevi, var olan şan ve şöhretin yok olmaması için çaba sarf etmektir. 4) *Dördüncü nesil veya baba*: Sahip olunan her şeyi elden çıkarır. Her ne kadar devletlerin kurulup dağılması genelde dört nesil sürüyorsa da bu nesillerin sayısı bazen beş veya altıya çıkabilir. Böylece iktidarı elinde bulunduran aile veya hanedanın yaşam süresi ile devletin yaşam süresi aynileşir. Bu demektir ki, her devletin ortalama ömrü 120 ile 130 yıl arasında değişir.

11 Krş. Uludağ, a.e., s.107.

12 Mukaddime, I, s.339.

13 A.g.e., I, s.339.

Bedevilikte reisin hükümlerine uyma zorunluluğu yoktur; hükme itaat neticede töreldir, yani reisin yargılarına itaat cemaatin ortak onayının ürünüdür. Buna karşın hadarilerde ortaya çıkan mülk ile devlet teşkilatında otorite ve idare tümüyle güce (tagallub), cebire ve istilaya dayanır. İlkel, göçebe bir toplumun bedevilikten hadariliğe geçmesine paralel olarak, riyasetten de mülke geçişi tamamlanmış olur. Çünkü “asabiyetin, giderek ulaştığı nihai gaye mülktür”.¹⁴

5. 4. Mülk, Devlet ve Din (Hilafet)

Asabiyeğin üçüncü siyasi nesnelleşme aşamasında karşımıza “mülk” çıkıyor. Bu aşama bir kabilenin başka kabile veya kabileleri kendi egemenliği altına alarak otoriter bir egemenlik, monarşik bir idare oluşturmaya ve buna paralel olarak şehir yaşamının kökleşmesine yol açar.

Liderin güçlü otoritesi etrafında tam bir grup dayanışması vardır. Ancak zamanla lider ile grup arasına mülkün gereği çeşitli bürokratik memur tabakaları girer ve böylece lider ile kabilesi arasındaki bağlar zayıflar. Riyaset aşamasında liderin manevi otoritesi ve ona karşı duyulan saygı, topluluğun birlikteliği ve idari etkinliklerini belirlerken; mülk aşamasında toplumsal yaşam “kanun”un zoraki yaptırım gücü üzerine bina edilir. Mülk, “riyasetten fazla ve onun ötesinde bir şeydir. Zira riyaset beylikten (şeflik) ibarettir ve reis rehberdir. Verdiği kararları, kendisine tabi olanlara zorla tatbik edemez, onlara baskı yapamaz. Mülk, ise tagallup [egemenlik] ve zorla hüküm (ve hükümet) etmektir, zora ve baskıya dayanan bir idare şeklidir”.¹⁵

Bazı kabile ve reisliklerde mülke geçişi güçleştiren, ağırlıklı olarak ekonomik sebeplere dayanan birtakım faktörlerden söz eder İbn Haldun. Buna göre riyaset aşamasında kabilenin başka kabilelere karşı başarı göstermesi neticesinde artan nimet ve refah ile zevk ve sefaya düşkünlük mülke geçişi engeller; her ne kadar “refah, rahat ve sükun mülkün tabiatından” olsa da.¹⁶ Yine çok sayıda kabile ve cemaatlerin olduğu yerde sağlıklı devlet olmaz. Yani asırlar öncesinden İbn Haldun, güçlü ve üniter bir devlet ancak ulus devlet modeliyle mümkündür demek istiyor. Buna karşın vahşi ve acımasız milletlerin daha geniş mülklere sahip olduğunu;¹⁷ mülk ve güçlü hanedanlığın yani büyük devletlerin yalnızca güçlü kabileler

14 A.g.e., I, s.349.

15 A.g.e., I, s. 350

16 Krş. a.e., I, s.389

17 Krş. a.e., I, s.354; 358

ve asabiyetle kurulabileceğini belirtir¹⁸. Bir devletin büyüklüğü ve sürekliliği onu ayakta tutanların çokluğuyla doğru orantılıdır. . Mülk veya egemenlik yöneten ve yönetilen diye bir ayrılaşmayı ve bunun doğal sonucu olarak da devlet işlerini çekip çevirecek bürokratik bir tabakayı gerekli kılar.¹⁹

Yöneten-yönetilen ilişkisi yanında mülkün tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için başka koşullar da gereklidir. Bunlar, vergiler tahsil etmek, askeri seferler yapmak, sınır bölgelerini düzenlemek ve korumak, elçiler göndermek ve gücünün üstünde kahir bir güç bulunmamak.²⁰ İbn Haldun toplumsal hayat söz konusu olduğunda, savunma ve geçinmeye yönelik yani askeri ile ekonomik ihtiyaçları öncelikli iki koşul olarak konumlandırır. Ancak bu, asla Onun toplumsal düzeni ve değişmeyi belirleyen öteki faktörleri dikkate almaması, yani monist bir yaklaşıma sahip olması anlamına gelmez. İbn Haldun, bütün devletlerin çeşitli tavırları ve yenilenen birtakım halleri olduğunu söyler.

Devletin kuruluş, gelişim ve çöküş sürecinde geçirdiği hal ve tavırları o beş aşamada değerlendirir:

1) *Zafer, galibiyet ve istila aşaması (Kuruluş)*: İlk aşama güçlü asabiyyeye sahip olan aile veya sülalenin devleti, asabiyesi zayıf olan aileden zorla ele geçirmesini ve devletin yeniden tesisini içerir. İktidarı ele geçiren aile, bedevi umrandan getirdiği üstün ahlaki özelliklerin pek çoğunu muhafaza etmekte olup, savurganlıktan uzak mütevazî bir hayat tarzı sürdürmektedir. Tam bir dayanışma söz konusudur. Devlet yönetiminde ise asabiyyet sahipleri ile melik veya sultan arasında adeta demokratik bir ortaklaşılık, sorumluluk paylaşımı vardır. Galibiyeti birlikte kazananlar, hakimiyet ve nimetleri paylaşmada da birlikte hareket etme eğilimindedirler.²¹

2) *İstibdat ve infirad (yalnızlaşma) aşaması (Gelişme)*: “Devlet sahibinin, kavmini bir tarafa bırakarak idareyi ele aldığı ve onlarsız mülkte infirad ettiği, onların yönetime ortak olma ve katılma girişimlerini dizginlediği” dönemdir.²² Bu dönemde devletin başında bulunan kişi, kendi kavminden veya asabiyesinden olanları uzaklaştırırken; yabancılardan “kendine taraftar olan adamlar toplamaya, azatlar ve devşirmeler edinmeye ve bunları arttırmaya önem verir”.²³ Birlikte yola çıktığı asabiye sahiplerini iktidardan uzaklaştırmak için devşirmeleri yanına alır,

18 Krş. a.e., I, s.373

19 Krş. a.e., I, s.411 vd.

20 A.g.e., I, s.417.

21 Krş. a.e., I, s.319 vd.

22 A.g.e., I, s.400

23 A.g.e., I, s.400

onları devlet işlerinde vazifelendirir ve mevki ve mülkle nimetlendirir. Kabilesini bir kenara atarak devşirmeleri gerçek dost edinir. Onun bu tavrı hanedan mensuplarının devlete ve hükümdara karşı kin beslemelerine yol açacağı gibi, zamanla yönetimde doğacak boşlukları kollamalarına ve ilk fırsatta devlet nazarında kaybettikleri itibar ve mevkilerini geri almak için iktidar mücadelesine girişmelerine zemin hazırlar. Bu durumu İbn Haldun üçüncü bölümün ikinci alt faslında, “Devlet oluşturulduktan ve işler yoluna girdikten sonra asabiyete ihtiyaç duymayabilir”²⁴ başlığı altında ele alır. Riyasetten devlete dönüşmeyle birlikte mülk, hanedan sahiplerinden birinden ötekine geçmeye başlar ve zamanla kendilerine olan güvenleri ve hükümranlıklarının devam edeceğine dair inançları artar. Halkın mülke ve mülk sahiplerine bakışı değişir, “hanedan mensuplarına boyun eğmek ve teslimiyet göstermek (devlete itaat ve sadakat), dini bir inanç haline gelir, halk hanedan mensupları ile beraber onların (iktidarı, hakimiyeti ve) işi için, tıpkı imani akideler üzerine savaştıkları gibi savaşır. Bu takdirde hanedan mensupları (iktidarları ve) işleri hususunda büyük ölçüde asabiyete ihtiyaç duymazlar. Daha doğrusu, o hanedana itaat Allah’tan gelen değiştirilemez ve aksi düşünülemez (ilahi) bir ferman gibi telakki edilir”²⁵ Sonuçta, Allah’ın halifesi, gölgesi kabul edilen padişah veya sultana karşı gelmek Allah’a karşı gelmek; saltanatı ortadan kaldırmak ise dini ortadan kaldırmak şeklinde anlaşılır.

3) *Dinlenme ve rahatlık dönemi (Yükselme)*: Fethedilen yerler ve toplanan vergilerle devlet ve tebaası refah ve bolluğa erişir. Devlet biriktirilen serveti “ulu binalar, muazzam sanat eserleri, geniş şehirler, yüksek heykeller (abideler) inşa etmeye” harcar.²⁶

Doğrusu, büyük eserler ve imar etkinlikleri ancak devletin gücü ve büyüklüğüyle orantılı bir şekilde ortaya konulabilir.

4) *Kanaat ve barış aşaması (Duraklama)*: Bu aşamada olan devletin başı, “öncekilerin (ve atalarının) tesis ettiği şeye kanaat eder, akranı ve emsali olan hükümdarlarla sulh içinde yaşar.”²⁷

5) *İsraf dönemi (Gerileme ve çökme)*: Bu dönemde hükümdar, “zevkleri ve nazları yolunda eş dost, meclisinde bulunan, sohbetine katılan [...] dalkavuklar için, öncekilerin topladıkları serveti telef eder”²⁸. İhtiyarlık gelip çatar, “çökene kadar şifa bulamayacağı müzmin bir

24 A.g.e., I, s.374; 376

25 A.g.e., I, s.374

26 A.g.e., I, s.400

27 A.g.e., I, s.401

28 A.g.e., I, s.401

hastalık devleti kaplar”.²⁹ Zaten devletlerin genişleyeceği sınırlar bellidir. “Asabiye nin sayısı nerede tükenirse, hanedanlık sahasının ulaştığı nokta ve uç, orada sınır” bulur³⁰; “Şahıslar gibi devletlerin de tabii ömürleri vardır”,³¹ devleti ayakta tutan gerçek asabiye sahiplerinin sayısı bellidir. Sürekli sınırları genişleyen, buna paralel savunma ihtiyaçları artan devletin gün gelir imkanları tükenir. Devlet gayesi olan sınırlara eriştiğinde onun ötesine gidecek gücü kalmaz. Devlet bu noktadan sonra, insan misali, ihtiyarlığın da tesiriyle yavaş yavaş sınırlarından geriye çekilmeye başlar. Ancak merkez son ana kadar gücünü muhafaza eder. Merkezi mağlup edilen devletin ise tüm can damarları kesilmiş olur.

Askeri ve ekonomik alandaki bozulmalar asabiyedeki bozulmayı takip eder. Hadariliğin yerleşmesi, vergilerin artması ve refahın yaygınlaşmasıyla askerlerin huyları yumuşar, bürokratların karakteri nazikleşir.³² Koruyucu ve bürokrat kişilerin bedevi değerlerden ayrılmaları, riyasete uzanarak şeref ve nam peşinde koşmaları onları birbirine düşürür ve birbirlerini katletmeye başlarlar. Sonunda sultan veya hükümdar araya girer ama bu sürecin sonunda pek çok asker, idareci, emir ve devlet adamı hayatını kaybeder. Harcamalardaki israf da benzer sorunları doğurur. Hanedanlık mensupları konak ve silahlara sahip olmada birbirleriyle yarışır. Bu durum da hanedanlığın gelirlerinin azalmasına yol açar. Bazı durumlarda sınır boylarındaki halk, hanedanlığın zaafa düşmesiyle birlikte kendilerinin güçlü oldukları hissine kapılırlarsa içinde buldukları vilayetleri işgal edip bağımsızlıklarını ilan etmeye kalkışırlar. Bütün bu çöküş emareleri yaşanırken hanedanlığın başında bulunan kişi veya kişiler kanunlarda değişikliğe giderek geliri, gideri, askeri durumu düzeltmek; geri gidişi durdurmak ve eski günlere dönmek isterler.³³ Çöken bir hanedanlığın küllerinden yeniden doğuş iki şekilde olabilir: *İlki*; merkezi idarenin zayıflamasıyla birlikte eyalet valilerinden her biri kendi asabiyeleri üzerine mülk sahibi olurlar. Mülk veraset yoluyla babadan oğula intikal eder. Mülk zamanla büyür ve varisler mülk için mücadele etmeye başlarlar. İçlerinde asabiyesi en kuvvetli mülke sahip olan diğerlerini mağlup ederek onların elindekileri kendi kontrolü altına alır.³⁴ *İkincisi* ise hanedanlığın komşularından olan bir şahsın onun üzerine yürümesi, bunu yaparken de dini bir davete dayanması ve kavmi içinde büyük bir asabiyete

29 A.g.e., I, s.401

30 A.g.e., I, s.562

31 A.g.e., I, s.392

32 A.g.e., I, s.563

33 Krş. a.e., I, s.563

34 Krş. a.e., I, s.565

sahip olmasıyla mülkü tesis etmeye kalkmasıdır. Eski hanedanlık ihtiyarladığından neticede onu istila eder.³⁵

Devletteki bu aşamalara paralel olarak ekonomi, ticaret, eğitim ve bilimler alanında da bir takım değişiklikler olur. Aslında bilim, sanat ve zanaatlar devlette şehir hayatı aşamasında ortaya çıkan ve devletin gücü nispetinde gelişen toplumsal uğraşlardır.³⁶ Özellikle kuyumculuk, mimarlık gibi meslekler doğrudan şehir hayatının ürünüdürler Uzviyetçi görüşe sahip İbn Haldun'a göre hanedanlıkların ihtiyarlaması tıpkı canlılar gibi tedavisi ve ortadan kalkması mümkün olmayan bir haldir.³⁷ İleri görüşlü siyasetçiler bunu dikkate alarak, ihtiyarlığı devletin bünyesinden uzaklaştırmak için gerekli tedbirleri alırlar. Genelde siyasetçiler kendilerinden önceki yöneticilerin ihmali yüzünden bu hastalığın hanedanlığa bulaştığı kanaatine sahiptirler. Oysa ihtiyarlık doğrudan hanedanlığın yönetimiyle alakalı bir konu değil; tamamen doğal ve zorunlu bir sonuçtur. İhtiyarlığın ilk belirtisi olarak da İbn Haldun devletin ikiye parçalanmasını gösterir.³⁸

İnsani toplumsal yaşam için mülkün zorunlu olduğu kabul edildikten sonra, mülkün gereği egemenlik ve güç kullanımını da kabul etmek zorunluluğu doğar. Bu durumda mülk sahibi kişi iktidarının gereği olarak kendisine tabi kişileri “kendi maksadı ve arzusu istikametinde, çoğu zaman takatları dahilinde olmayan hususlara sevk etmek suretiyle dünyevi halleri itibariyle onları zor durumda” bırakır. Bunun için lider, “herkes tarafından kabul edilen siyasi, kazai ve teşri kılınmış kanunlara müracaat etmek” durumundadır.³⁹ Eğer bu “kanunlar, akıllı kişiler, devlet büyükleri ve devlet işlerinde basiret sahibi olan zevat tarafından teşri kılınmış ise bu ‘akli bir siyaset’ olur. Eğer Allah tarafından tanzim edilmiş olup, Şari` vasıtasıyla teşri, takdir, (tespit ve tatbik) edilmiş ise bu, dünya ve ahiret hayatındaki faydayı gözetten ‘dini bir siyaset’ olur”.⁴⁰ Şeri kuralların gereği olarak, dünya ve ahiretteki halleri itibariyle herkesi dini hükümlere göre sevk ve idare etmek zaruridir. Böylesi bir otorite şeriat ehline aittir. Bu otorite de da peygamberdir ve peygamberden sonra onun yerine geçen de “halife” diye adlandırılır.⁴¹ Devlet kurmak, mülk sahibi olmak için dine ihtiyaç yoktur, bunun için asabiye ve akli siyaset yeterlidir. Ancak öte dünya mutluluğu söz konusu olduğunda dini siyasete gerek duyulur. Belki bu noktada hatırlatmamız gereken bir konu, İbn Haldun'un karşı çıktığı felsefi siyasetin

35 Krş. a.e., I, s.566

36 Krş. a.e., I, s.402

37 Krş., a.g.e., I, s.557

38 Krş. a.e., I, s.555

39 A.g.e., I, s.420

40 A.g.e., I, s.420

41 Krş. a.e., I, s.421

hakiki, yani öteki dünya mutluluğunu da siyasi hedefleri arasına katıyor olmasıdır. Fakat konunun bir başka boyutuyla da İbn Haldun'un hakkını teslim etmek gerekir. Bu da Onun bugün dahi bazıları için birbirinden ayrılmazmış gibi görünen din ile devleti mahiyetleri itibariyle birbirinden bağımsız ele alış tarzıdır. Çünkü Ona göre idari, siyasi, sosyal koşullar tümüyle kendi doğaları gereği zorunlu olarak cereyan ederler. Bunların varlığı veya devamı dine bağlı değildir. Yine İbn Haldun, halife veya imamın aklen zorunlu olmadığını, filozofların aksi görüşlerinin de rasyonel bir temele dayanmadığını ileri sürer. İnsani, sosyal ve siyasi bir topluluk için hilafeti gerektiren ne akli ne de tarihi bir kanıt söz konusudur. O, dünya tarihinde yalnızca kısa bir süre varlığını gösteren hilafet tarzındaki bir yönetim tarzının (Peygamber ve dört halife dönemi) tümüyle istisnai bir durum olduğunu kabul ederek asıl dikkatini siyaset ve sosyal hayatta sürekli olan olgusal belirleyicilere yönlendirmiştir. Riyaset, mülk ve devlet gibi siyasi etkinlikler zorunlu insani etkinlikler arasında yer alır ve bunları insani temele, gözlem ve tecrübelerle göre makul bir şekilde araştırma ve açıklamadan başka bir yol yoktur.

Her ne kadar mülk ve devlet kendi zorunlu ve doğal yapısı içerisinde geliyorsa da, yani doğrudan dine ihtiyaç duymuyorsa da, İbn Haldun dinin devletin güç ve kuvvetini artırma yolunda olumlu katkısını kabul eder. Bunun sebebini de dini inanç ve değerlerin oluşturduğu atmosferin, “asabiyet sahipleri arasında mevcut olan rekabet ve hasedi ortadan kaldırma”sını gösterir.⁴² Ama İbn Haldun kendi kuramının temel ilkelerinden de vazgeçer görünmez. Bu yüzden dini bir davetin gerçekleşmesi için her tür siyasi etkinliğin motor gücü olan “asabiye”nin zorunlu olduğunu söyler. Çünkü “halkın ve umumun sevk edildiği her hususta mutlaka asabiyete ihtiyaç duyulur”.⁴³ Din, özellikle İslam dini söz konusu olduğunda, İbn Haldun'un kendi sistemiyle çelişir tarzda ikili bir tavrı sergilediğini görüyoruz. O, bazen dini, birinci yaklaşımı ile umran içinde ortaya çıkan herhangi bir toplumsal olay olarak ele almaktadır. Bazen ise bunun tersine, özellikle İslam söz konusu olduğunda, Onun umranı temelde bir din olayı gibi ele almak istediği görülmektedir. Birinci yaklaşımda dini umran içinde eritmeye gitmektedir. İkincisinde ise bütün bir umran, din tarafından belirlenen bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴. Bunlardan ilki dini, devletin gelişme sürecinde tüm öteki kurumlar gibi bir konuma indirgemek olurken, ikincisinde din devleti belirleyici bir faktör olarak rol oynar.

42 A.g.e., I, s.378

43 A.g.e., I, s.379

44 Arslan, a.e., s.163 vd.

İbn Haldun peygamberlerin özel konumlarına yönelik de bir kuram geliştirir. Ona göre peygamberlerin de asabiyesi güçlü olan aile veya kabileden gelmeleri, yani onları destekleyen asabiyesi güçlü bir grubun olması şarttır. Aksi takdirde bir din kurma veya dini ıslahatlarda bulunma tarzındaki hareketlerin şansı olmaz. İbn Haldun'un tabiriyle, "asabiyetten kopmuş olduğu için yalnız bir halde bulunan bir kimse (dini ıslahat için) böyle bir yol tutsa, bu yolda haklı olsa da kendisini helak ve felaket uçurumuna yuvarlamış olur".⁴⁵ İslam dünyasında sıkça görülen ve hatta günümüze kadar devam eden bazı dini-siyasi faaliyetlerin neden başarı gösteremediği bu ifadelerde cevaplarını bulmaktadır. Tarih, amaçları dini ıslahat hatta dini bir devlet kurmak olan bazı kişilerin siyasi otoriteye karşı eyleme kalkışmaları, ihtilale yeltenmeleri ve bu yolda kendilerini destekleyen bazı din alimlerinden olumlu fetva almalarının nasıl felakete sonuçlandığının örnekleriyle doludur. Dolayısıyla ister iyi niyetle ister farklı maksatla olsun asabiyete dayanmayan daha doğrusu siyasi temelleri olmayan hareketlerin başarılı olma şansı yoktur. Bu durum dini hareketlerin başarılı olmak için zorunlu olarak siyasi organizasyonlara muhtaç olduğu anlamına gelir. İbn Haldun'un iki tespiti, "Din devletin kuvvetini daha da artırır"⁴⁶; "Dini davet asabiyete dayanmadan gerçekleşemez"⁴⁷, ya dini ıslahata kalkanların siyaseti kullanmaları ya da siyaset yapanların dini kullanmaları gibi iki olumsuz sonucu doğurur ki, bu durumun günümüz sorunları açısından yeniden değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Öte yandan, İbn Haldun'un sisteminin genel yapısı içerisinde dini sosyal bir kurum olarak ele alıp, umran biliminin kurallarını ona da uygulamaya kalkması ve buradan din sosyolojisinin temellerini atmış olması onunengin dehasını gösterir.

45 A.g.e., I, s.380

46 A.g.e., I, s.378

47 A.g.e., I, s.379